

DEKONSTRUKSIYA – FON BİLİKLƏRİNİN REALLAŞMASININ ƏN MÜRƏKKƏB
ÜSULLARINDAN BİRİ KİMİ

Giriş. Təqdim olunan məqalə çərçivəsində fon biliklərinin verballaşma formatlarından biri kimi dekonstruksiya araşdırılır. Məlum olur ki, bir çox hallarda bu mətn permutasiyası vasitəsinə istifadə edən yazarlar məhz, öz oxucu auditoriyasının müəyyən istiqamətəki fon biliklərinin mövcudluğuna əsaslanırlar. Əks halda yazar – mətn – oxucu ünsiyyəti formatında semiozisin reallaşması mümkün deyildir. Məqalə çərçivəsində Britaniya yazıçısı, detektiv kraliçası Aqata Kristinin “Heraklin qəhrəmanlıqları” əsərinə, habelə Azərbaycan yazıçısı Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” romanına istinadən təhlillər aparılır. Məlum olur ki, birinci halda müəllif (A.Kristi) yunan mifologiyasına müraciət edib, ikinci halda müəllif (K.Abdulla) milli folklor irsinə istinad etmişdir.

Əsas hissə. İlk olaraq, onu qeyd edək ki, dekonstruksiya anlayışı daha çox ədəbiyyat və fəlsəfə ilə əlaqələndirilsə də, müasir tədqiqatlar onun dilçiliklə də sıx bağlı olduğunu ortaya çıxarırlar. Hətta təhlilçilər J.Derridanın özünün dekonstruksiya nəzəriyyəsinin ərsəyə gətirilməsi prosesində bir sıra dilçilərin, o cümlədən, F.de Sössürün təsir dairəsində olduğunu önsü sürmüşlər [14]. Bədi diskursda fon biliklərinin reallaşma mexanizmləri sırasında dekonstruksiya texnikasının xüsusi rol oynaması faktı bir sıra tədqiqatlarla etiraf edilməkdədir [13, s.321-325]; [20, s.153-161]. Məlumdur ki, dekonstruksiya istilahı M.Haydegger tərəfindən təklif edilmiş və, elmi terminologiyaya dövrüyyəsinə isə J.Lakan tərəfindən gətirilmişdir, onun elmi əsaslandırılması poststrukturalizmin ən görkəmli nümayəndələrindən sayılan J.Derrida düşüncəsinə məhsuludur [15]. Bütün dünyanın mətnlərdən ibarət olduğunu və mətn törədici prosesinin nəhayətsiz olduğunu önsü sürən J.Derrida görə, mətn hər hansı bir fenomenin representasiyası kimi, digər representasiyalar sistemində müraciət, referensiyaları şərtləndirir və nəticədə interpretasiyalar, fərqli yozumlar, representasiyalar sisteminin külliyyəti ortaya çıxır [16, s.313-316].

Dekonstruksiya nəzəriyyəsinə görə yeni anlayış mətnin yazılış prosesində deyil, məhz, onun oxunuşunda, yəni bilvasitə hər bir oxucunun fərdi interpretasiyası şəraitində mümkün olur [18]. Bu zaman isə “fəaliyyət dairəsinə” fon bilikləri qoşulur: istənilən mətn interpretasiyasında fon bilikləri və şəxsi təcrübə (digər adla isə individual-qazanılmış fon bilikləri) həlledici rol oynayır (mətnin interpretasiyası prosesinin fon bilikləri ilə şərtlənməsi məqalə ilə bağlı daha ətraflı: [11, s.102-107]).

Ənənəvi metafizika nəqəyəyi nəzərdən mətn müəllifi, metaforik anlamda, Tanrıya bərabər tutulur və o (müəllif) yaratdığı mətni oxuculara (interpretatorlara) təqdim etməklə “əsl olanı” “öz qullarına ...istifadəyə təqdim etmiş olur” (metaforal J.Derridağa məxsusdur – S.M.). Bu, ondan qaynaqlanır ki, J.Derridağa görə, mətnlər yərinə yerinə radikal differensiallaşmalar üçün, məna fərqləndirmələrinə ortaya çıxardığı sonsuz törədici proses üçün daim açıqdırlar. J. Derrida bunu, məhz, interpretasiya gerçəkliyinin daima var olması faktı ilə əlaqələndirir [12, c.257-258]. Interpretasiyanın isə bilvasitə fon biliklərinin təsir dairəsində gerçəkləşməsi isə, artıq qeyd edilmiş kimi, inkarolunmaz reallıqdır (mənanın re-verballaşmasının fon biliklərdən asılılığı ilə bağlı daha ətraflı bax: [19, c.670-675]).

Bütün bunlar isə, P.D.İvlevanın da vurğuladığı kimi, mətnlə bağlı müəyyən “həlləlməz” çətinliklərin, başqa sözlə desək, məntiqi dalanların, məntiqi çıxılmazları yaranmasına yol açır. Belə ki, ilkin olaraq, mətnə bir anlam yüklənilməsi halda, “nəticədə” – mətnə və ona qazandırılan anlamda fərqli ideya ilə qarşılaşmaq mümkündür. [17, c.4-6]. Məhz, bu “çıxılmazlar” J.Derridanın kifayət qədər ifrat mövqeyin əsaslandırılmasına təşviq edir: poststrukturalist filosof, ümumiyyətlə, heç bir mətnin daimi anlamının, ideyasının olmadığını iddia edir.

Dekonstruksiya nəzəriyyəsi poststrukturalistlər tərəfindən irəli sürülsə də və hal-hazırda postmodern təhkiyənin əsas ifadə aparatı sırasında işləklik nümayiş etdirməkdə ols da, təbii ki, bu heç də o anlama gəlmir ki, daha öncələr bu təsülən bədi mətn törədici vasitə kimi yararlanılmamışdır. Belə ki, məlum olduğu kimi, A.Kristi öz yaradıcılığında folklor irsindən, mifologiyadan hazırladığı mətnləri dekonstruksiya formatı yeni interpretasiyanın təklif etməklə öz oxucusunun fon biliklərini, mədəni kodlarını aktuallaşdırmağa müvəffəq olmuşdur. Onun belə formatlı yaradıcılıq nümunələri sırasında “Heraklin qəhrəmanlıqları” adlı novellara məcmuasına daxil olan əsərlərini qeyd etmək olar. “Heraklin qəhrəmanlıqları” adlı əsərinə əsasən də gördüyü kimi, yunan mifologiyasındakı Herakl haqqında əfsanəyə əlyazma əsasında meydana gəlməklə kifayətlənməyərək, 12 qəhrəmanlıqla bağlı stüjet elementinin XX əsr reallığındakı detektiv əsərin reallığı müstəvisində təkrarən aktuallaşdırmışdır.

A.Kristi novellalar toplusunun adında fon biliyinə xitabla kifayətlənməyərək, oxucusunu yönləndirmək və yunan mifologiyasındakı Heraklin, məhz, hansı qəhrəmanlığı ilə bağlı əsərin dekonstruksiyasına yer verəyinə “eyham” vurmaq (oxu: əlyazma) məqsədilə ayrı-ayrı novella başlıqlarında da ya təm iqtibasa yer vermisi, ya da dekonstruksiya mahiyyəti mətn permutasiyalarına yol vermişdir. Məsələn, Heraklin IX qəhrəmanlıq “İppolitinin kəməri” adlandırdığı kimi, eynilə A.Kristinin əsərinin IX novellası da “İppolitinin kəməri” adlandırdı və sonuca da stüjet paralellikləri yer verilmişdir (bax: müqayisə üçün bax: [3]; [10]).

Bənzər dekonstruksiya elementlərini K.Abdullanın postmodern romanı “Yarımqıç əlyazmalar”ın təmsilində izləyə bilərik. Tənqidçilər tərəfindən parlaq dekonstruktivlik ömriyi [7]; [8]; [9] sayılan bu əsər Azərbaycan dil kimliyi daşıyıcıları üçün ən vacib presedent mətnlərdən sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının mətnlərinin dekonstruksiyası əsasında qələmə alınmışdır. Müəllif milli mədəni kodlarına xitab etməklə oxucusunun fon biliyini

⁴¹ ADU-nun yunan doktorantı. musavi.samira@mail.ru

aktuallaşdırır və bu zaman present onimlərdən, arxaikləşmiş leksikdən istifadə etməklə yanaşı müəyyən süjet paralelliyinə yol verir və alternativ mətn variantını orsayə gətirməklə mətn interpretasiyasını fərdi variantını təklif edir. Yazar bəzi oxucularının müvafiq fon biliyindən məhrum ola biləcəyini ehtimal edərək özü bu məqam haqqında romanın önsözünün birində məlumat verir: "Yağın, dərk ediniz ki, *mən qədim Azərbaycan dastanı "Kitabi-Dədə Qorqud"* [1]. Müqayisə üçün qeyd edək ki, A.Kristi də novellər məcmusunun giriş hissəsində əsas personajı Ertül Puaronun "dili ilə" cinayət hadisələrinin gedişatının ciddi təftiş edildiyini və bilvasitə yunan mifologiyasındakı 12 qəhrəmanlığın süjet xəttinə uyğun "seçildiyini" etiraf etmişdir [3].

K.Abdullanın "Yarımqaç alyazmalar" əsərində müəllif intensivsiyən açıqlayan implisit informasiya bilavasitə fon biliklərinə malik olan auditoriya üçün "hesablanaraq" qələmə alınmışdır. Milli mədəniyyətə dair fon biliyinə malik olmayan oxucu, o cümlədən xarici oxucu (əsərin çox sayda tərcüməsinin mövduqluğundan çıxış etsək) həmin dərinliyə varıb implikaturadakı mesajı deşifrə etməyə qadir olmayacaqdır. Yəni, onun üçün bu bədi mətn maraqlı kolliziyalar ilə cəlbədi olan gözəl sənət əsəri təəssüratı bağışlasa da, *müəllif – oxucu – mətn* labirintlərinin dolanbaclarında gizlədilmiş informasiya tam mənası ilə açıqlanmayacaqdır. Daha dəqiq desək, bunun üçün əlavə şərh və izahat tələb olunur ki, yalnız bu halda fon biliklərinin ekstrapolyasiyası implikaturanın deşifrəsi gerçəkləşə bilər. Həmin ilmə-ilmə "tikilmiş", daha dəqiq desək, müasir mətnə arxaikləşdirmə, "köhnələndirmə" effekti qazandıran digər hədəfləyən fonetik, morfoloji, sintaktik, leksik və frazeoloji elementlərdən bəzilərinə nəzər salaıq.

Xatun, xatundur ar yigidin işinə qarışmaq [4, s.42]. Gördüyü kimi, burada müasir Azərbaycan dilində igid variantında işlək olan leksik vahidin arxaik variantına – yəni samit səsini protezalı istifadəsinin yer aldığı varianta müraciət edilir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, "Kitabi Dədə Qorqud" dastanlarının orijinal mətnində igid sözünün məhz yigid variantından istifadə edilir: *Sağdur-asandır yigülərin qırdırmadım* [4, s.106]; *Ala gözülü tic üz yigidin mana vergil...* [4, s.107]. O da maraqlıdır ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının dilində y səsini anlaım müqəyynə artımı ilə səciyyəvi olan leksik variantlara geniş şəkildə təsadüf edilir. Nümunələrdə *yiz (> iz); yuca (> uca)* sözlərin işlənmə faktına diqqət edək: *Alca qanın yer yüzinə dökün* [4, s.106] ; *Qarşu yatan dağın yuqlıms idi yucaldı, axır!* [4, s.111].

Xatırladaıq ki, proteza adı altında fərqləndirilən bu fonetik hadisə zamanı sözün əvvəldəki sait səsini əvvəlinə samit səs artırılı bilir [6,s.117-122]. Onu da qeyd edək ki, söz əvvəlinə y səsini artıranın müasir Azərbaycan dialektləri üçün hələ də aktual olmağa davam etdiyini vurğulayan diçilər bu fonetik hadisənin hələ XI əsrdə mövcud olan əlyazmalarda öz təsdiqini tapdığını, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının yazıya alındığı dövrdən etibarən XVIII əsr ədəbi dilimiz üçün çox yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdirdiyini bildirmişlər [5, s.87]. Başqa sözlə desək, K.Abdulla öz müasir bədi mətnin "köhnələndirilməsi" üçün bu fonetik hadisəyə müraciət etməsi heç də təsadüfi sayıla bilməz.

Nəticə. Yekun olaraq bildirmək istərdik ki, bədi diskursda fon biliklərinin ən maraqlı, maraqlı olduğu qədr də qzlız reallaşma formatı kimi dekonstruksiyanı qeyd etmək olar. Fon biliklərinin ortaqlığını olmayan şəraitində və ya an azından, kənar mədəniyyət daşıyıcısı kimi sonradan monimənşilən fon biliklərinin qeyri-mövduqluğu şəraitində dekonstruksiya formatında reallaşmış mətnin implisit mənasının tam və dolğun anlaşılması mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdulla K. Yarımqaç alyazma. Yenidən işlənmis ikinci nəşr. – Bak: Mütərcim, 2012. – 288 s.
2. Christie A. The Labours of Hercules <https://doi.org/10.28080/arschive.org/22/items/ac260220/The%20Labours%20of%20Hercules%20%28Poirot%20stories%29.pdf>
3. Christie A. The Labours of Hercules <https://doi.org/10.28080/arschive.org/22/items/ac260220/The%20Labours%20of%20Hercules%20%28Poirot%20stories%29.pdf>
4. Kitabi – Dədə Qorqud (tərtib, transkripsiyası, sadələşmiş mətn variantı və müqəddiməsi. Əlifbada və F.Zeynalov) Bak: Yazıq, 1988
5. Mammədli, M. Ə. Azərbaycan dialektologiyası. Bak, "Zərəbi Nəq" MMC, 2019, 352 s.
6. Musayeva T. Azərbaycan dilində fonoloji səviyyədə artıqlıq prosesi // Filologiya məsələləri, № 4 2019, s.117-122 http://im.azadon.az/magazine/filologiya_mesaleleri/2019040600meqale.pdf
7. Nargis, Kamal Abdulla: Postmodernizmdən milli özünəməxsusluğa I yazı <http://www.azadon.az/down/magazine/adebiyyat/2019ivall/666407.htm>
8. Nargis, Kamal Abdulla: Postmodernizmdən milli özünəməxsusluğa II yazı <https://adebiyyatqazeti.az/news/diger/4232-kamal-abdulla-postmodernizmden-milli-ozunemexsusluq>
9. Stifkiyevic M.Kamal Abdullanın "Yarımqaç alyazması"ndan yarımqaç alyazmaya doğru: yazı eposa qarşı // 525-ci qazet, 30 sentyabr, 2012, <https://525.az/news/753-kamal-abdullanın-yarimqac-alyazmasindan-yarimqac-alyazmaya-dogru-yazi-eposa-qarsi>
10. The Labors of Hercules <http://www.persius.tulne.edu/Heracles/labors.html>
11. Бойко, Л.В., Горшкова, К.А., Швачкин, Н.Т. Фонемные звания и проблемы обучения интерпретации текста // Мова: класичне – модерне – постмодерне, 1995, Вип. 1-2, С.102-107 <http://liber.onu.edu.ua/8080/bistmas/123456789/17154/1702-106.pdf>
12. Вадван А.В. Этика деонструкиван особая стратегия интерпретации // Научные ведомости. Серия Филология. Социология. Право. 2011. № 20 (115). Выпуск 18, с. 254-258. <https://core.ac.uk/download/pdf/151225338.pdf>
13. Горская А. И., Марфина Г. И. Пространственно-структурированная модель в анализе комического: когнитивно-дискурсивный аспект // Филологическое наука. Вопросы теории и практики, 2018, №1 (89), с. 321-325. <https://cyberleninka.ru/article/n/diskursivno-strukturno-vannaya-model-v-analize-komiceskogo-kognitivno-diskursivnyy-aspekt>
14. Деконструкция <https://imong.ru/wiki/Deconstruction>
15. Деконструкция // Философия: Энциклопедический словарь. — М.: Гардарики. Под редакцией А.А. Иванова. 2004. https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_filosophy/308/%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%A3%D0%9A%D0%A6%D0%98%D0%A9
16. Деррида Ж. О грамматологии. М., 2000. Фрэнс с франц., вступит ст. и комм. Н.С. Антономовой. М.: Ad Marginem, 2000. – 512 с.
17. Ивлиева, П. Д. Деконструктивизм как часть семиотического поля литературоведения // П. Д. Ивлиева. — Текст : непосредственный // Филология и лингвистика в современном обществе : материалы I Международ. науч. конф. (г. Москва, май 2012 г.). — Москва : Ваш полиграфический партнер, 2012. — С. 4-6. — URL: <https://moloch.ru/conf/pbil/archive/27/2349/>
18. Карась Л. Что такое деконструкция и почему мне текста нет ничего <https://theoryandpractice.ru/posts/19341-cto-takoe-dekonstruktsiya-i-pocemu-mne-teksta-net-nichego>

19. Киселова Л.А. Сергеева Л.А. Интерпретация образа в процессе ревербализации смысла // Вестник Башкирского университета, 2020, Т.25, №3, с.670-675 <https://cyberleninka.ru/article/n/interpretatsiya-obraza-v-probessse-reverbalizatsii-smysla>
20. Кузнецова А.В. Эстетическая когнития постмодерна: жанр как игра // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2020. №3. С. 153-161. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_43995737_80132272.pdf

Açar sözlər: fon bilikləri, mətn permutasiyası, dekonstruksiya, bədii diskurs, Aqata Kristi, kamal Abdulla

Ключевые слова: фоновые знания, перестановка текста, деконструкция, художественный дискурс, Агата Кристи, Камаль Абдулла

Key words: background knowledge, text rearrangement, deconstruction, literary discourse, Agatha Christie, Kamal Abdulla

Деконструкция - как один из наиболее сложных методов реализации фоновых знаний

Резюме

В статье рассматривается деконструкция как один из форматов вербализации фоновых знаний. Выясняется то, что, во многих случаях авторы, использующие этот инструмент пермутации текста, исходят из наличия фоновых знаний своей читательской аудитории в определенном направлении. В противном случае реализация семиозиса в формате общения писатель-читатель текста была бы невозможна. В рамках статьи автор анализирует со ссылкой на произведение британской писательницы, королевы детективов Агаты Кристи «Подвиги Геракула», а также роман азербайджанского писателя Камала Абдулла «Неоконченная рукопись». Выясняется, что в первом случае автор обратился к греческой мифологии, а во втором – к национальному фольклорному наследию.

Deconstruction is one of the most complex methods of implementing background knowledge

Summary

The article examines deconstruction as one of the formats for verbalizing background knowledge. It turns out that, in many cases, authors using this text permutation tool assume that their readership has background knowledge in a certain direction. Otherwise, the implementation of semiosis in the format of communication between a writer and a reader of a text would be impossible. As part of the article, the author analyzes with reference to the work of the British writer, queen of detective stories Agatha Christie, "The Labors of Hercules," as well as the novel "The Unfinished Manuscript" by the Azerbaijani writer Kamal Abdulla. It turns out that in the first case the author turned to Greek mythology, and in the second - to the national folklore heritage.

Rəyçi: filoLe.d, Çingiz Məmməd oğlu Qaraşarlı